

O'smirlarda Ijtimoiy Og'ishish Va Uning Sababalari

Ashurov Azizbek Ilxomovich

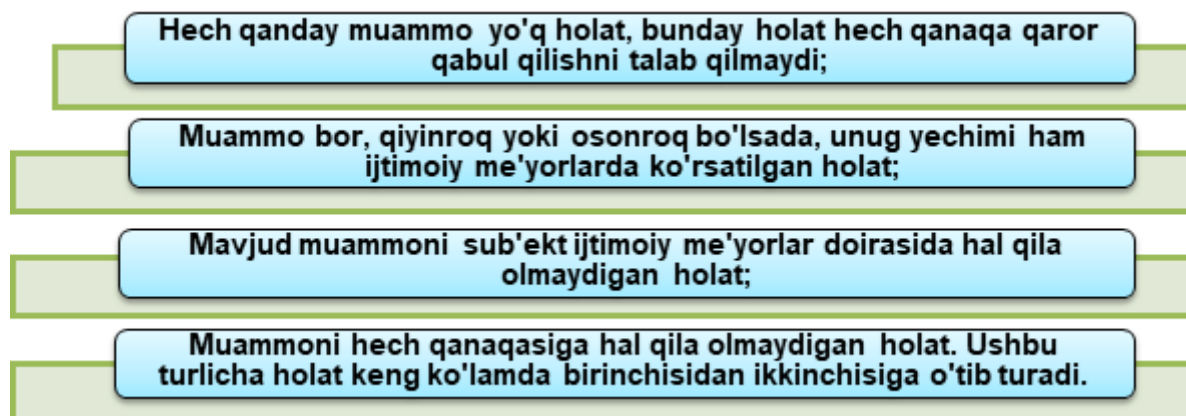
Osiyo xalqaro universiteti "Pedagogika va psixologiya" mutaxassisligi 1 kurs magistranti

Annotatsiya: O'smirlarda ijtimoiy og'ishish va uning sababalari haqida fikr yuritiladi. Bular shaxs xususiyatlari, muammoli holat va ijtimoiy nazorat sohalari bilan bog'liq, ya'ni shaxs xususiyatlarining shakllanishida asosan uchta omil muhim ahamiyat kasb etadi, bular: irsiy omillar; psixofiziologik omillar; shaxsining bilim darajasi, muammoli vaziyat shunday holatki, u sub'ektdan yechimini talab qiladi, uning yechimi ijtimoiy me'yorlarda ko'rsatilgan bo'lsa-da, u yoki u sabablarga ko'ra, ushbu me'yorlarni bartaraf etishning ilmiy strategic xulosalari asoslab berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: O'smir, deviant, psixofiziologiya, shaxs, xulq-atvor, jamiyat, o'quvchi, tarbiya, muammo, agressiya, agressivlik, ziddiyat, muloqot.

Shaxslarda yuz beruvchi deviant holatlarning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan uchta omilni ko'rsatish mumkin. Bular shaxs xususiyatlari, muammoli holat va ijtimoiy nazorat institutlaridir: a) shaxs xususiyatlarining shakllanishida asosan uchta omil muhim ahamiyat kasb etadi, bular: irsiy omillar; psixofiziologik omillar; shaxsining bilim darajasi: b) muammoli vaziyat shunday holatki, u sub'ektdan yechimini talab qiladi, uning yechimi ijtimoiy me'yorlarda ko'rsatilgan bo'lsa-da, u yoki u sabablarga ko'ra, ushbu me'yorlarni qo'llash qiyinroq bo'ladi.

Eng katta muammoli vaziyat ziddiyatli holatlarda, ya'ni turli shaxslar yoki guruhlarning manfaatlari bir-birilariga to'qnash kelganda yuz beradi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'z joniga qasd qilishlarning 40 foizi oilaviy mojarolardan paydo bo'ladigan ziddiyatlar oqibatida sodir etiladi. Jamiyatda shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi muammoning va uni hal qilish imkoniyatlarining murakkabligi darajasiga ko'ra muammoli holatning to'rtta asosiy holati ko'zga tashlanadi:

Jamiyat a'zolari shaxsiy nuqtai nazarlarining shakllanishiga, ularning deviant xulq-atvorga nisbatan ijtimoiy faol munosabatlarini tarkib topishiga tarbiyaviy jarayonlar uchun bevosita mutasaddi shaxslar, tashkilotlar rahbarlarining o'rni va roli kattadir. "Ba'zilarga mumkin, boshqalarga mumkin emas», «Hozir yaxshi ertaga yomon» va shu kabi munosabat holatlarining ikkilamchi fe'l-atvor shaklida, ya'ni parallel standartlar yunalishida amal qilishiga izn berish juda xavflidir, shu boisdan

har qanday holatlarda ham mansabdor shaxslar turli jamoat tashkilotlari va mehnat jamoalarining rahbarlari, pedagog tarbiyachilar, qonunni himoya qiluvchi tashkilotlar vakillarining xulq-atvor me'yorlarini buzishi qat'iy qoralanadi.

Deviant xulq-atvor turlariga kiruvchi ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'zini-o'zi o'ldirishlar bilan bog'liq ijtimoiy illatlarning har biri yuzaga kelishi va ijtimoiy oqibatlariga ko'ra mohiyatan farqli jihatlarga egadir:

Birinchi farq, ijtimoiy zararli odatlarning uzoq davom etishi deviant xulqi turmush tarzining uzviy bo'lagiga aylanib ketishidan iborat bo'ladi. Doimiy oilaviy kelishmovchiliklar, oila va atrof-muhitdan norozilik, ishdagi tushunmovchiliklar va hokazolar, bularning u mavjud vaziyatni o'zgartirishga urindi. Bu o'rinda ijtimoiy institutlardagi kamchiliklar, shu jumladan, ziddiyatlar rivojlanishining oldini oluvchi va ularga qarshi kurashuvchi ijtimoiy nazorat tizimlari ham salbiy rol o'ynaydi;

Ikkinchi farq, yuqoridagi holatlarni hal qilishning ma'lum qiyinchiliklarga egaligidir.

Shaxsning ijtimoiylashuvi jarayoni jamiyatning va atrofdagi odamlarning qat'iy nazorati ostida amalga oshadi. Insonlar bolalarni faqat o'rgatibgina qolmasdan, xulq-atvor me'yoriy talablarining to'g'ri bajarilishini nazorat etishadi va bu bilan ijtimoiy nazorat vakili vazifasini bajarishadi. Agar nazoratni yakka shaxs amalga oshirsa, bu individual tavsifga ega bo'ladi va agar butun bir jamoa, oila, do'stlar, maktab, mahalla tomonidan amalga oshirilsa, ijtimoiy tavsifga ega bo'ladi, bu holat ijtimoiy nazorat deyiladi. Ijtimoiy nazorat vakillari insonlar xulq-atvorini boshqarishning eng muhim vositasi bo'lib, deviant xulq-atvorining oldini olishda ham ushbu jamoalarning o'zni katta bo'ladi. Inson tarbiyasida eng birinchi va eng muhim ijtimoiy nazorat instituti bu – oiladir. Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishda sog'lom oila muhitning o'zni beqiyosdir.

Og'uvchi xulq (deviant, lot. deviatio - og'ish) deb, kishining qilmishlari, faoliyati turi odatiy, umume'tirof etilgan me'yorlardan farq qiladigan yoki u o'zi a'zosi bo'lgan jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlarga mos kelmay, barqaror ravishda ularning ijtimoiy me'yorlaridan og'ishida namoyon bo'ladigan axloqqa aytiladi.

Psixologiyada shaxsni tushunishda uning xarakterlovchi bir qator tushunchalarni qo'llashga olib keldi:

№	<i>Sifatlar</i>
1.	Yoqimli-jizzaki
2.	Tirishqoq- maqtanchoq
3.	Quvnoq -surbet
4.	Talabchant-hukmron
5.	Xavotirlanuvchan -irodali
6.	Qo'zg'aluvchan-betoqat
7.	Ziyrak- beozor
8.	Injiq- nekbin
9.	O'ziga ishongan - bardoshli
10.	Jiddiy- bo'shang
11.	Zaharxanda- sezgir
12.	Muloqotmand-hokisor
13.	Sabr-bardoshli-ishonuvchan
14.	Erkin-qasoskor

Agressiya va agressivlik

Xulq-atvor deviatsiyalarining turlanishi bilan tanishib, biz uning xilma-xilligiga amin bo'ldik. Og'ma xulq-atvorning turli shakllarining umumiy xususiyatlarini deviatsiya guruhlariga tegishlilik me'yorlari bo'lib keladi. Bunday muhim xususiyatlarning bittasi destruktivlik – vayron qilishdir. Haqiqatdan ham, deviant xulq-atvor umuman olganda, biror narsaning vayronagarchiligiga olib

keladi (sog'likning, munosabatlarning, shaxsning, jamoa tartibining va hattoki hayotdan ko'z yumish).

Ma'lumki, destruktivlik o'z navbatida agressiya (tajovuz) kabi asosiy insoniy xususiyat bilan bog'liq. Bizning fikrimizcha, agressiv xulq-atvor – og'ma xulq-atvorning alohida turi emas, u boshqalarga yoki o'ziga yo'naltirilgan, xulq-atvor deviatsiyalarining turli shakllarida bevosita ishtirok etadi va maxsus tadqiq etishni talab qiladi.

Insoniyatning butun tarixi shuni ko'rsatadikidiki, agressiya shaxs va jamiyat hayotining ajralmas bo'lagidir. Bundan tashqari, agressiya kuchli jalb qilish kuchiga ega va yuqumlidir - ko'pchilik insonlar agressiyani og'zaki rad etsada, ammo o'zlarining kundalik hayotida uni keng namoyon qiladilar. Lotin tilidan tarjima qilganda "agressiya" – "tajovuz qilish" ma'nosini angalatadi. Hozirgi vaqtda agressiya atamasi juda keng qo'llaniladi. Ushbu fenomenni negativ emotsiyalar bilan (masalan, jahl bilan) va negativ motivlar bilan (masalan, zarar yetkazish bilan), hamda negativ qarashlar bilan (masalan, ratsizm belgilari bilan) va vayron etish xarakterlari bilan bog'laydilar.

Psixologiyada agressiya deganda, boshqalarni o'ziga bo'ysindirish yoki ularning ustidan hukmronlik qilish maqsadida, fantaziyasida (xayol surish) yoki real xulq-atvorda namoyon bo'ladigan tendensiyani (intilishni) tushunadilar. Ushbu tendensiya universal xarakterga ega, ammo "agressiya" atamasining o'zi umuman neytral ma'noga ega. Aslida, agressiya hayot va yashash qiziqishlariga xizmat qiladigan, pozitiv, hamda o'zining agressiv xohishini qoniqtirishga yo'naltirilgan, negativ ham bo'lishi mumkin.

Agressiya psixik reallik sifatida aniq xarakteristikalariga ega: yo'naltirilganligi, namoyish etish shakllari, intensivlik kabilar. Agressiyaning maqsadi - xususan jabrlanuvchiga azob (zarar) yetkazish (dushmanlik agressiyasi), hamda agressiyani boshqa maqsadlarga erishish vositasi sifatida qo'llash (instrumental agressiya) hisoblanadi. Agressiya tashqi ob'ektlarga ham yo'naltiriladi (insonlar yoki predmetlar) yoki o'ziga (tanasi yoki shaxsiyatiga) qaratilgan bo'lishi mumkin. Boshqa insonlarga yo'naltirilgan agressiya jamiyat uchun maxsus xavfni tashkil etadi. A.Bandura va R.Uolter uni asotsial agressiya deb ataganlar va uni ijtimoiy-destruktiv xarakterli xarakterlar bilan bog'laydilar, buning natijasida boshqa shaxs yoki mulkga zarar yetkazilishi mumkin, biroq bu harakatlar qonun tomonidan jazolanmasligi ham mumkin.

Agressiya turlicha shakllarga ega bo'lishi mumkin - ochiq va latent. "Agressiya" atamasini vayron etish niyatlarini belgilash uchun qo'llanilishiga qaramasdan, uni pozitiv namoyishlarini atash uchun ham keng qo'llaydilar, masalan, manmanlikdan kelib chiqqan faollik uchun. Bunday harakatlarni o'z mavqeini o'rnatish deb belgilaydilar, shu bilan bu harakatlar do'stona motivatsiya yordamida paydo bo'lganini ta'kidlaydilar. Ular raqobat, yutuqlarga intilish, hazil, sport musobaqalari va boshqa shakllarda namoyon bo'ladi.

Agressiyaning odatiy ko'rinishlari quyidagilar hisoblanadi: nizo chiqarish, bosim o'tkazish, majburlash, tilining yomonligi, negativ baholash, hamla qilish yoki jismoniy kuchni qo'llash. Agressiyaning yashirin shakllari aloqadan qochish, kimgadir zarar yetkazish maqsadiga befarqlik, o'ziga ziyon yetkazish va o'z joniga qasd qilish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Agressiyaning ichki reprezentatsiyalari turli agressiv affektlar orqali namoyon bo'lishi mumkin, bular (intensivlik va chuqurligi tartibida) asabiylashish, hasad, nafrat, g'azab, chidamlilik, vahshiylik, jinnilik va qutirish. Agressiv affektlar intensivligi ularning psixologik funksiyasi bilan hamjihat. Agressiya individ uchun avtonomiyani saqlab qolish, azob yoki xavf manbaini yo'qotish, ehtiyojlarini qondirish yo'lida to'siqlarni yo'q qilish, ichki nizoning yechimi, o'zini baholashning o'sishi kabi muhim funksiyalarni bajarishi mumkin. Bu vaziyatda agressiyani shaxs to'la-to'kis yoki qisman anglamasligi mumkin.

Eng murakkab agressiv va intensiv affektlardan biri – nafratdir. Nafratga chalingan insonning asosiy maqsadi agressiya ob'ektini yo'qotishga qaratiladi. (Shubhasiz, nafrat jiddiy xavfni bartaraf etishga yo'naltirilgan, g'azabning normal reaksiyasi bo'lishi ham mumkin). Ma'lum sharoitda nafrat va qasoskorlik noadekvat kuchayishi mumkin. Agar ular mustahkam xarakterologik ahamiyat kasb etsa, fe'l-atvorning psixopatologiya darajasiga yetish haqida gapirish mumkin.

Psixopatologiyaning “yengilroq” vaziyatlarida nafrat qattiq ma’naviy ta’qiqlar shaklini va shaxsiy ideallarni agressiv mustahkamlashni o’zlashtiradi. Shu bilan birga nafrat hokimiyatga erishish, bo’ysindirish yoki kamsitish kabi xohishlarida ham namoyon bo’lishi mumkin. Eng og’ir shakllarida sadistik moyilliklar paydo bo’ladi - ob’ektni azoblanishidan rohat olish. Nafrat namoyishining oxirgi shakli - yo’qotishga intilish (qotillik) va o’z joniga qasd qilish, masalan, qachonki “menlik” yoqimsiz ob’ekt bilan taqqoslansa va o’zini o’ldirish ob’ektni yo’qotishining yagona yo’li bo’lsa namoyon bo’ladi.

Nafrat ob’ekti bilan munosabatlar agressor shaxsiyati uchun muhim qadriyatga ega. U nafrat ob’ektini chin dildan yo’qotishni istaydi va shu bilan birga u bilan munosabatlarni saqlab qolishga intiladi.

Shaxsdagi og’ishning bir qancha omillarini ko’rsatish mumkin. Buni turli fanlar o’z yo’nalishlariga qarab turlicha tadqiq qiladilar. Bu sotsiologik, biologik, psixologik, evolyutsion, nazariy psixologik nazariyalarga bo’linadi.

Agressiyaga biologik yondashuv

Biologlar asosan muammoning murakkab va ahamiyati yuqori turlariga to’xtalishni o’zlariga maqsad qilib olishgan. Biologik nazariyalar deviant holatlarni ta’qiq qilishda deviant xulq-atvorning agressivlik va jinoyatchilik turlarini tadqiq qilishga harakat qilishadi. Lekin deviyatsiya muammosi keng ko’lamdagi ijtimoiy muammo hisoblanib, jamiyatda mavjud jamiyat tomonidan qabul qilinmagan har bir harakatni o’z ichiga oladi. XIX ikkinchi yarmida italiyalik Ch.Lombroz biologik nazariya yo’nalishda dastlab deviant xulq-atvor muammosi bilan shug’ullangan. Ch.Lombroz jinoyatchilikning asosiy sababi bu irsiy-biologik omillar deb uqtiradi. Jinoiy (kriminal) xulq-atvorning paydo bo’lishiga dastlab ob-havo, tabiat va tug’ma omillardan tortib iqtisodiy, madaniy va genderlargacha bo’lgan ijtimoiy omillar ham sabab bo’lishi mumkin, deb ta’kidlaydi. Keyinchalik sotsiologiya va psixologiya fanlarining deviant xulq-atvor muammosini o’rganish ustida olib borilgan ilmiy tadqiqotlari biologik yo’nalishdagi nazariyalarning yetarli darajada ilmiy asoslanmagani, muammoni hal qilish chog’ida faqat bir tomondangina yondashilganligi, tadqiqot metodlarining samarasizligi ma’lum bo’ldi.

Xulosa qilib aytganda shaxs rivojlanishi jarayonida navbatdagi o’zga xos og’ma hulq-atvor parametrlarini belgilash mumkin: maqsadsiz yashash, beparvolik, ularning kelajakka intilishlari ahamiyatsiz oddiy qiziqishlar orqali sezilib turadi, umum qabul qilgan barqaror qadriyatlar ular tomonidan rad qilinadi, o’qishga bilim olishga intilishi so’nadi. O’smir delinkventligi asosan tengdoshlari bilan munosabatlarda aks etib, atrofdagi normal yoshlar bilan a’loqalarga ham salbiy ta’sir qiladi. Bu o’smirlarning ko’pchiligining oilasida nosog’lom psixologik muhit hukmron.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Yunusov A. O’smir yoshlarda ijtimoiy deviantlik holatlarining sotsiologik xususiyatlari: Sotsiol. ... fanlari nomzodi dis. - Toshkent: O’zMU, 2004.
2. Umarov B.M. Bolalar va o’smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixol. ... fanlari nomzodi dis. - Toshkent: TDPI, 1993.
3. Kurilenko Ye. N. Sotsialnaya diagnostika deviantnogo povedeniya: Avtoref. dis. ... kand. sotsiol. nauk. - Belgorod: BGTASM, 1997.